

FOKUS: BOSNIA – 25 ÅR ETTER SEBRENICA

Fortellingene om Bosnia

 Edin Kozaric
Universitetet i Oslo

Sammendrag

Denne artikkelen er en oppmuntring til min generasjon av bosniere i diasporaen om å løsrive forsoningen med fortiden fra kontemporære politiske narrativer og nasjonsbyggingsprosesser i Bosnia. Artikkelen er således et forsvar for anvendelse av krigens mørke kapitler som momenter i narrativer som overskrider de allerede etablerte, og den legger frem et argument for at Bosnias urealiserte fellesskapspotensial utgjør diasporaens mest potente arv etter krigen.

Nøkkelord: Bosnisk diaspora · Balkan · nasjonsbygging · sosialkonstruktivisme · EU

Det finnes mange fortellinger om Bosnia. Som andre fortellinger legger disse føringer for forståelse av fortiden, tiltak for nåtiden og idealer for fremtiden. Vedvarende fellesskap krever dog ofte en felles fortelling, hvor tillit kan høstes i troen på nytten av et kollektivt prosjekt. Hva som skal til for å danne disse fellesskapene der de ikke finnes, men sårt trengs, er en stadig aktuell problemstilling. En generell utfordring virker å være å skape fortellinger som tar vare på fortiden, uten at den stikker kjøpper i hjulene for dagens og morgendagens fellesskap. Dette har også vist seg høyst gjeldende for fortellingene om Bosnia, som min generasjon i diasporaen har forsøkt å sette sammen de siste femogtyve årene.

*Kontaktinformasjon: Edin Kozaric, e-post: edin.kozaric@gmail.com

©2020 Edin Kozaric. This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 International License (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>), allowing third parties to copy and redistribute the material in any medium or format and to remix, transform, and build upon the material for any purpose, even commercially, provided the original work is properly cited and states its license.

Citation: Edin Kozaric (2020). Fortellingene om Bosnia. *Internasjonal Politikk*, 78(2): 217–223. <http://dx.doi.org/10.23865/intpol.v78.2318>

Det første møtet

Min fortelling begynner i min fødeby Banja Luka. Jeg husker fortsatt da jeg som syvåring hadde mitt første møte med det rare skriftspråket på trafikkskiltene på vei til byen. Mamma og pappa lo, men jeg følte meg lurte. Jeg skulle føle meg hjemme her, men gjorde ikke det; jeg kunne ikke lese skiltene, jeg så bare fremmede flagg, og jeg måtte spille med da de andre barna konkluderte med at det rare navnet «Edin» måtte være norsk. Med unntak av skiltingen på kyrillisk var mine opplevelser en direkte følge av Dayton-avtalen – fredsavtalen som gjorde min fødeby til de facto hovedstad i det nylig anerkjente Republika Srpska. Det var rart å feriere her – å hvert år reise til et land, Bosnia og Hercegovina, hvor befolkningen hevdet å bo i et annet land, Republika Srpska – mens alle som satt i sofaen til farmor, lengtet tilbake til et tredje – Jugoslavia. På TV-en så vi stadig de samme krigsforbryterne forsvare seg foran en domstol, mens folk på gata gikk med T-skjorter som hyllet de samme forbryterne. Bosnia var, som min far sa, et schizofrent land. Fra jeg var ung, så var det viktig for meg å forstå hvordan det hadde blitt sånn.

Eventyrstund

Det er mange som forteller om Bosnia. Som bachelorstudent på UiO våren 2012 tok jeg emnet Folkemord og politisk massevold i det 20. århundrets politikk. Bosnia var på pensum i form av Svein Mønneslands bidrag i *Folkemordenes svarte bok*, men vi fikk beskjed om at kapittelet var upresist og utdatert. Vi fikk ikke noe nytt pensum, men vi fikk derimot besøk av Thorvald Stoltenberg. Jeg husker at jeg satt der og tenkte at her sitter det hundre studenter som tar et emne om folkemord ved Universitetet i Oslo, og den eneste fortellingen de får om Bosnia, er av Thorvald Stoltenberg. Og så er det slik at noens fortellinger er eventyr. Stoltenberg påsto at krigen ikke hadde noen aggressor, samt at det var belegg for å hevde at skarpskytterne i Sarajevo var bosnjaker som ønsket å fremprovosere vestlig militær intervensjon (se Brkić & Gečević [2012] for en full beretning om gjesteforelesningen). Jeg konfronterte han med å si at han bedrev serbisk nasjonalistisk propaganda, før jeg forlot salen i protest. Idet jeg var på vei ut, stilte han retorisk spørsmålet: «Er det rart det blir krig?» Med denne manøveren ble min protest forvandlet til et uttrykk for det samme hatet han mente krigen hadde vært et utløp for. Dermed er ikke en aggressor lenger nødvendig, da alle fra Balkan til syvende og sist har en konflikt boende i seg. Dette er også en fortelling, hvor Bosnia utgjør et kapittel.

Bosnia som «Balkan»

Fortellingen om det primitive, antisivilisatoriske Balkan – Balkan som fremmedelement i et ellers opplyst Europa – har vært standardfortellingen siden begynnelsen av det forrige århundre (se Todorova [2009] for en gjennomgang av utviklingen av europeiske forestillinger om Balkan). Dette «Balkan» er ikke bare en forestilling, men

også en forklaringsmodell. Tingenes tilstand er på en måte selvsagt. For noen er dette en betryggende fortelling. Den forsikrer om at det fortsatt finnes et sted der ute hvor menneskelig handling er autentisk, rå, urørt av sivilisasjonens temmende kraft. Dermed kan man sole seg i den blendende kontrasten til egen sivilisasjon, eventuelt lengte tilbake til en sannere tilværelse, alt ut fra hvilken rolle Balkan spiller i egen fortelling. Det førstnevnte – fortellingen om Balkan som antitesen til vestlig sivilisasjon – finner vi blant annet hos Robert Kaplan (1993, s. XXIII), som i boken *Balkan Ghosts* skriver:

Twentieth-century history came from the Balkans. Here men have been isolated by poverty and ethnic rivalry, dooming them to hate. Here politics has been reduced to a level of near anarchy that from time to time in history has flowed up the Danube into Central Europe. Nazism, for instance, can claim Balkan origins. Among the flophouses of Vienna, a breeding ground of ethnic resentments close to the southern Slavic world, Hitler learned how to hate so infectiously.

Sistnevnte, altså romantiseringen, er fremtredende i mye av Peter Handkes verker (se Biggins [1991] for en gjennomgang), blant annet i romanen *Gjentakelsen*, hvor det slovenske folket beskrives som:

[A] people living in an eternal present, regulated only by the seasons, in an immanent world obedient to the laws of weather, of sowing, reaping, and animal diseases, a world apart from, before, or alongside history How could I help wanting to count myself among this unknown people. (Biggins, 1991, s. 183)

En type fasinasjon for «Balkan» er synlig også her hjemme. Er det en tilfeldighet at «balkaneren» er en karakter i skandinavisk offentlighet, som Sveriges Zlatan og Norges Leo Ajkic? Begge kjennetegnes av sin maskulinitet, sin direktehet ... Er det ikke slik at deres fremtreden både forklares og unnskyldes av deres bakgrunn? Slik oversettes fortellingen om det primitive Balkan til den primitive balkaneren, «en annen». Da er det kanskje heller ingen overraskelse at både Ajkic og Zlatan har uttalt at de ikke føler seg akseptert som henholdsvis nordmann (VG, 2017) og svenske (Aftonbladet, 2018). På lignende måte hindres også Bosnia fra å innlemmes i Europa; fortellingen om Bosnia som «Balkan» utelukker fortellingen om Bosnia som Europa. Som det bosniske bandet Dubioza Kolektiv sang i 2011: «I'm sick of being European just on Eurosong.»

Bosniere som nordmenn

Fortellingen om bosniere i Norge, og diasporaen for øvrig, er en suksesshistorie.

Statistisk sentralbyrå kaller oss «integreringsvinnerne» (Dzamarija, 2016). Dette er noe mange er stolte av. Samtidig er det en pidestall. Fra toppen tillater noen seg å skille oss fra «resten» av innvandrerne – vi bedriver vår egen «balkanisme» ved å skyve grensen lenger sør. (Dette er ikke nytt for oss. På Balkan er det «sigøyneren» som er «den andre», med sin «primitive», «rå», «impulsive» væremåte). Mange er blinde for

den særs privilegerte stillingen vi norsk-bosniere faktisk har i form av ikke å skille oss ut, ved å være en av massen. I motsetning til for eksempel «araberen» (les *The Arab Body* av Victor Shammās [2018] for en personlig beretning) er ikke «balkaneren» en kropp, men en karakter. Vi er usynlige innvandrere, som i motsetning til andre (les: ikke-hvite) til stadighet blir anerkjent som norske *ved ikke å bli lagt merke til*. Dette ble med ett veldig åpenbart da Valgdirektoratet i fjor sendte ut en oppfordring til alle med registrert innvandrerbakgrunn om å stemme ved kommunevalget. En bekjent fra Bosnia ble rasende. Hun sa at dette var første gang hun virkelig følte seg som en utlending i Norge. At mange av oss kjente på det samme, beviser bare at vi til daglig faktisk er nordmenn. Vi skiller oss ikke ut, med mindre vi velger det selv. Vi forvalter egen bakgrunn slik vi selv ønsker. Det er et enormt privilegium.

Diasporaens politiske prosjekter

Det finnes ulike fortellinger i den bosniske diasporaen. Mange er opptatt av ikke å reprodusere de samme identitetene som danner konfliktlinjene i bosnisk politikk og sosialt liv for øvrig. Foreningen for unge norsk-bosniere, Stećak – oppkalt etter Stećci-gravsteinene fra høy- og senmiddelalderen, bygget av befolkningene som bodde i det som i dag utgjør Bosnia-Hercegovina, Kroatia, Montenegro og Serbia – gikk i bresjen for å etablere et multietnisk fellesskap i diasporaen. Dette prosjektet ble videre knyttet opp mot pågående politiske prosesser i Bosnia. Det ble arrangert seminarer og workshops i Oslo hvor progressive stemmer ble invitert for å holde foredrag, eksempelvis professor ved statsvitenskapelig fakultet i Sarajevo, Besim Spahić, juristen Muhamed Mesić og den politiske aktivisten Boris Brkan. Stećak var til og med, i forbindelse med folketellingen i Bosnia i 2013 (den første siden 1991), medarrangør for workshops i Sarajevo, Banja Luka, Mostar og Prijedor – en kampanje ledet av NGO-en «Zašto Ne?» («Hvorfor ikke?»), som oppfordret bosniere til å registrere seg som «andre» fremfor en av de tre etniske kategoriene som hele det politiske systemet i post-daytonske Bosnia er basert på. Resultatene var klare i 2016: 3 prosent hadde registrert seg som «andre» (Balkan Insight, 2016). Fortellingen om Bosnia som et flerkulturelt prosjekt, hvor statsborgerskapet utgjør en fellesnevner for hele befolkningen, var en fortelling for et lite knippe av den progressive intelligentsiaen. Diasporaen er også delt her. For noen er den bosnjakiske identiteten svært viktig, da den anses som vesentlig for videreføringen av den bosnisk-muslimske arven. Aktører i diasporaen er aktive formidlere av denne fortellingen, eksempelvis Bosniak American National Association, som produserte filmen *Bosniaks – genocide in continuity*, hvor folkemordet i Bosnia plasseres i kontekst med etnisk rensing av muslimer på Balkan helt tilbake til slutten av sekstenhundretallet. Budskapet er tydelig nok: Det eneste som kan bryte kontinuiteten, er tilgang til statsmakt. Filmen har sirkulert i diasporaens bosnjakiske miljøer, og jeg fikk den selv i gave da jeg tilfeldigvis intervjuet bosnjaker i Sverige i forbindelse med et PRIO-prosjekt om økonomisk inkludering av muslimer i Norden. Bosniere med muslimsk bakgrunn som tar avstand fra

det bosnjakiske politiske prosjektet (som utgjorde flesteparten av de som var aktive i Stećak), har på sin side en lei tendens til å gjøre narr av den bosnjakiske fortellingen. En utfordring her er å artikulere en kritikk av etnonasjonalisme som samtidig anerkjenner behovet for å markere etnisitet i kjølvannet av etnisk rensing. Det samme gjelder for øvrig den generelle bosnisk-muslimske forståelsen av bosniske serbere og bosniske kroater; identitetene anses som påtatte og kunstige, uten at de historiske prosessene som gjorde dem aktuelle, tillegges tilstrekkelig tyngde.

I dag er Stećak på mange måter erstattet av den nye organisasjonen «Nettverk for unge voksne fra Bosnia og Hercegovina i Norge». Fokuset er skiftet fra Bosnia til diasporaen: Der Stećak søkte å bidra til progressiv endring i Bosnia, søker nettverket å legge til rette for nettverksbygging blant bosniere i Norge. Endringen er på sett og vis en indikasjon på at unge bosniere i Norge i dag er mer opptatt av å skape et fellesskap i diasporaen enn av å forsøke å gjenskape dette i Bosnia. Dette er en endring av betydning, og den var heller ikke til å overse på nettverkets «kick-off», da en av grunnleggerne var nøye med å spesifisere: «Vi er ikke Stećak.» Spørsmålet er da: Har vi gitt opp? Det var kanskje noe naivt med Stećak, men det kan sies om alle forsøk på politisk endring. Et spørsmål det derimot er verdt å stille seg, er hvorvidt Stećaks fortelling om Bosnia egentlig var noe annet enn en mindre potent versjon av de allerede etablerte etniske fortellingene. For hvorfor appellere til Stećci-steinene hvis ikke for å vise til at vi alle – egentlig – er av samme ulla? Premisset om at «sannheten om oss» er å finne i fortiden, forble dermed stående, og resultatet ble en lite engasjerende fortelling som attpåtil ikke hadde et politisk apparatus i ryggen.

Bosnia som moment i et universelt egalitært prosjekt

På hvilken måte er så Bosnia relevant for unge bosniere i diasporaen dag? Det er opp til hver enkelt å svare på. For min egen del så har jeg funnet mest innsikt i de kroppslige inntrykkene jeg kjente på som ung besøkende i post-daytonske Banja Luka. Min egen fortelling om det jeg erfarte i de årene, er en fortelling om å bli ekskludert fra det etablerte meningsfellesskapet, både i fysisk, diskursiv og symbolsk forstand. Fortellingen ble dog først virkelig aktuell den dagen jeg skjønnte at det å være ekskludert fra sine nærmeste omgivelser, å være omringet av symboler og diskurser som i sitt innhold definerer deg som fremmed og uønsket, er en daglig erfaring for mange etniske, religiøse, politiske og seksuelle minoriteter – også i Norge. Slik har mine erfaringer i Banja Luka gitt meg innsikt til å anerkjenne andres kamp for inkludering andre steder. Ironisk nok har dette ført til erkjennelsen at også jeg, gjennom eget levd liv som heteroseksuell hvit mann, har vært med på å opprettholde ekskluderende strukturer og fellesskap. For meg motiverer dette dannelsen av nye fellesskap, basert på solidaritet fremfor tradisjon. Fortellingen om Bosnia kan slik bli en fortelling om kampen for realiseringen av det iboende fellesskapspotensialet som eksisterer i alle samfunn. Dette er en pågående politisk fortelling som *blant annet* kan informeres av den partikulære bosnisk-muslimske opplevelsen i og etter krigen på 1990-tallet.

Denne vendingen tillater oss i diasporaen å erstatte fortellingen om en etnisk rensing i kontinuitet – en rensing vi selv tar del i når vi stifter familie i Norge og får barn som kanskje ikke lærer seg å prate bosnisk – med en fortelling der krigsintrykket påvirker våre levde liv til at vi til stadighet søker å realisere solidariske fellesskap. Slik kan også krigens grusomheter løsrives fra den kontemporære politiske maktkampen i Bosnia og bli et moment i et universelt, egalitært prosjekt, istedenfor å begrenses til å være traumene som danner utgangspunktet for partikulære nasjonsbyggingsprosjekter.

En appropriasjon av krigen der den tas ut fra sin umiddelbare kontekst, er dog ikke uproblematisk. Min fortelling, slik den ble redegjort for over, kan eksistere uavhengig av utviklingen i Bosnia og distanserer seg dermed fra krigens konkrete konsekvenser, som befolkningen fortsatt må leve med i dag. Det ligger likevel et skjult potensial her. Da den norsk-bosniske sønnen til min fars venn fikk øye på korset som tårner over Mostar, spurte han: «Far, hvorfor er det et stort plusstegn på fjellet?» Episoden er et skoleeksempel på den grunnleggende sosiologiske tesen om at tings betydning er sosialt betinget og ikke en iboende del av tingene i seg selv. Det fremstår kanskje som en banalitet å påpeke at det er ens egne kategorier og referanser som fyller omgivelsene med innhold, men mange synes å glemme at dette også gjelder på Balkan. Den slovenske filosofen Slavoj Žižek fremhever dette poenget når han skriver om krigen i tidligere Jugoslavia: «[T]here is nothing autochthonous in its 'ethnic conflicts', the gaze of the West was included in them from the very beginning» (Žižek, 2005). Krigene er med andre ord også på sett og vis «plusstegn på fjellet» – hendelser hvis innhold bestemmes av øyet som ser. Det er dog et ytterligere moment hos Žižek: Fordommene om Balkan skapes *også* innenfra. Hans konkrete eksempel på dette er filmene til Gullpalme-vinneren Emir Kusturica:

He stages for them – if you saw *Underground* – what image of our Balkan do you get there? A crazy piece of the world, outside history, where people frankly eat, drink, kill, and f*** all the time ... This is what the West wants to see in us, and he is delivering it to them. (Žižek, 2009)

Den store faren blir dermed at man selv begynner å tro på de etablerte, låste fortellingene om seg selv, og i Bosnia er det dessverre mange som tjener på å holde slike fortellinger ved like.

Det er her jeg finner rettferdiggjørelsen for en diasporisk appropriasjon av fortiden. Selv om jeg skaper en fortelling ut fra egne behov, er perspektivmangfold *i seg selv* en utfordring til etablerte sannheter som i økende grad vil tvinges til å måtte forsvare seg selv. Som Jon Kværne skriver i sitt bidrag til denne utgaven av Internasjonal Politikk, så mangler det «en redegjørelse for hvilke av borgernes problemer som blir løst ved at det skapes etnisk rene stater ...». «Sannheten» står altså på ustø grunn. Diasporaen har en dobbel rolle å spille her, først ved å utfordre fortellingene som eksisterer i egne miljøer, men også ved å skape nye fortellinger til orientering for «Europas» blikk på regionen. Sammen utgjør dette, om ingenting annet, en påminnelse om at man ved å fornye fortellingene man har om seg selv og andre, også kan

fornye fellesskapene man deltar i. I skrivende stund gjelder dette for Europa i like stor grad som det gjelder for Bosnia.

Om forfatteren

Edin Kozaric (f. 1991) er lektor i samfunnsfag og vitenskapelig assistent ved Senter for ekstremismeforskning: høyreekstremisme, hatkriminalitet og politisk vold (C-REX) ved Universitetet i Oslo. Han har en mastergrad i freds- og konfliktstudier fra Universitetet i Uppsala.

Litteraturliste

- Aftonbladet. (2018, 7. januar). Zlatan: Det handler om rasism. Hentet fra <https://www.aftonbladet.se/sportbladet/fotboll/a/11z3GM/zlatan-det-handler-om-rasism>
- Balkan Insight. (2016, 30. juni). New demographic picture of Bosnia finally revealed. Hentet fra <https://balkaninsight.com/2016/06/30/new-demographic-picture-of-bosnia-finally-revealed-06-30-2016/>
- Biggins, M. (1991). Handke's Slovenia and Šalamun's America: The literary uses of utopia. *Slovene Studies Journal*, 13(2), 181–190.
- Brkić, D. & Gečević, N. (2012, 30. mars). En relativisering av historisk ondskap. *Ny Tid*.
- Dzamarija, M. T. (2016). Bosniere – integreringsvinnere. *Samfunnsspeilet, Statistisk sentralbyrå*, 4/2016, 15–20.
- Handke, P. (1988). *Repetition*. Berlin: Suhrkamp Verlag.
- Husejinović, A. (Regissør). (2016). *Bosniaks – genocide in continuity* [dokumentarfilm]. Bošnjačka Američka Nacionalna Asocijacija.
- Kaplan, R. D. (1993). *Balkan ghosts: A journey through history*. New York: Macmillan.
- Shammas, V. L. (2018). The Arab body. *Rhizomes: Cultural studies in emerging knowledge*. <https://doi.org/10.20415/rhiz/034.e09>
- Todorova, M. (2009). *Imagining the Balkans*. New York: Oxford University Press.
- VG. (2017, 1. februar). Leo Ajkic om hverdagsrasisme – får fortsatt høre at jeg ikke er norsk. <https://www.vg.no/nyheter/innenriks/i/kkG8X/leo-ajkic-om-hverdagsrasisme-faar-fortsatt-hoere-at-jeg-ikke-er-norsk>
- Žižek, S. (2009, mai). What happened in the first decade of the XXI century [video]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=jhRJKKxwHp8>
- Žižek, S. (2005). *The metastases of enjoyment: Six essays on women and causality* (Vol. 12). New York: Verso.

Abstract in English Stories of Bosnia

This essay is an encouragement for my generation of Bosnians in the diaspora to emancipate processes of consolidation with the past from the contemporary political narratives and nation-building processes in Bosnia. Furthermore, the essay provides a justification for the appropriation of the darker chapters of the Bosnian war as moments in narratives which transcend those already established, and argues that the unrealized communal potential in Bosnia constitutes the diaspora's most potent heritage after the war.

Keywords: Bosnian diaspora · Balkan · nation-building · social constructivism · EU